

³ Вялюгін А. В. Пад ветразем у полі... С. 128.

⁴ Тамсама. С. 130.

⁵ Вялюгін А. В. Партрэт у верасе... С. 20–21.

⁶ Брыль Я. Надпіс на зрубе. Мінск, 1958.

⁷ Бородулін Г. ●зеро у горизонта : стихи, 1957–1976 гг. Мінск, 1979.

⁸ Барадулін Р. Вяртанне ў першы снег : вершы і паэмы. Мінск, 1972.

⁹ Вялюгін А. В. Пад ветразем у полі... С. 129–130.

В. В. СВЯКЛА*

АСАБІСТЫЯ АРХІЎНЫЯ ФОНДЫ МАКСІМА І ГАЎРЫЛЫ ГАРЭЦКІХ У ЦНБ НАН БЕЛАРУСІ

Сярод больш як 60 архіўных фондаў асабістага паходжання, якія знаходзяцца на захаванні ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі), адметнае месца займаюць архівы братоў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх. Гэтая адметнасць абумоўлена некалькімі фактарамі.

Па-першае, кожны з братоў – велічная постаць у беларускай гісторыі ХХ ст. Максім Гарэцкі (1893–1938) – класік беларускай літаратуры, выдатны майстар мастацкага слова, адзін з заснавальнікаў айчыннай прозы, які шмат у чым прадвызначыў шляхі развіцця беларускай літаратуры. Не менш вызначальнай, толькі ў іншай сферы інтэлектуальнай дзейнасці, аказалася і роля акадэміка НАН Беларусі, доктара геолога-мінералагічных навук, заслужанага дзеяча навукі Беларусі, лаўрэата дзяржаўнай прэміі СССР Гаўрылы Гарэцкага (1900–1988) – выдатнага даследчыка геалогіі антрапагену, буйнога спецыяліста ў галіне інжынернай геалогіі, стваральніка навуковых асноў палеапатамалогіі (навукі пра рэкі мінулага).

Другі фактар, які абумоўлівае значнасць абодвух архіваў – прыкметны інтарэс да жыцця і дзейнасці фондаўтваральнікаў,

---

* Новая редакция. Впервые опубликовано: Свякла, В. В. Асабістыя архіўныя фонды Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх у ЦНБ НАН Беларусі // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць : ХХ Гарэцкія чытанні : матэрыялы чытанняў (Мінск, 14 чэрв. 2012 г.). Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2012. С. 118–123.

у тым ліку і да іх архіўнай спадчыны, з боку творчай і навуковай інтэлігенцыі Беларусі.

І нарэшце, адметнасць становішча архіваў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх сярод іншых фондаў асабістага паходжання, што захоўваюцца ў ЦНБ НАН Беларусі, вызначаецца тым, што гэтыя дзве самастойныя архіўныя адзінкі маюць трывалую духоўную сувязь як архівы прадстаўнікоў ці не самага славутага з беларускіх інтэлігенцкіх родаў XX ст.

Архіўны фонд асабістага паходжання «Гарэцкі М. І.». Архіў М. Гарэцкага стаў адным з першых фондаў асабістага паходжання, якія паступілі на захаванне ў ЦНБ НАН Беларусі. Звесткі пра лёс архіва да яго паступлення ў бібліятэку прыводзіць дачка пісьменніка Галіна Гарэцкая ў апісанні, складзеным пры яго перадачы ў ЦНБ НАН Беларусі (захоўваецца ў справе фонду). Як сцвярджае Г. Гарэцкая, у 1931–1932 гг. жонка пісьменніка Леаніла Чарняўская (Гарэцкая) па просьбе мужа перасылала па пошце ў Вятку (месца зняволення М. Гарэцкага па справе т. зв. Саюза вызвалення Беларусі) матэрыялы да «Камароўскай хронікі» і «Віленскіх камунараў», а ўвесь архіў прывезла ў канцы чэрвеня 1932 г. Тут жа дачка пісьменніка адзначае, што пасля 4 лістапада 1937 г. (дата апошняга арышту пісьменніка) асабісты архіў М. Гарэцкага да 1938 г. захоўваўся ў Л. Чарняўскай у раённым цэнтры Кіраве Калужскай вобласці (да 1936 г. – г. п. Пясочня Заходняй вобласці), потым – у аднайменным горадзе абласнога значэння (былая Вятка), а з кастрычніка 1947 г. – у Ленінградзе.

Перадача архіва М. Гарэцкага на захаванне ў ЦНБ НАН Беларусі адбывалася ў два этапы. У 1972 г. бібліятэка на ўмовах дарэння атрымала першую частку архіва. У 1975 г. быў складзены вопіс № 1 фонду 7 «Гарэцкі М. І.». У яго ўключаны 53 адзінкі захоўвання, якія, за выключэннем адзінкі захоўвання за 1972 г., адносяцца да 1905–1935 гг. У вопіс увайшлі наступныя групы дакументаў:

1) творчыя матэрыялы М. Гарэцкага: аповесці «Віленскія камунары», «Камароўская хроніка», зборнік апавяданняў «Люстрадзён», зборнік падарожных замалёвак «Сібірскія абразкі», кніга «На імперыялістычнай вайне», шматлікія апавяданні і зама-

лёўкі, драматычныя творы «Салдат і яго жонка», «Жалобная камедыя» і інш., пераклады з рускай мовы, зробленыя фундаўтваральнікам («Разгром» А. Фадзеева, «Тыдзень» Ю. Лібядзінскага). У гэты ж раздзел увайшлі фальклорна-этнаграфічныя запісы М. Гарэцкага і спіс твораў пісьменніка, складзены ім самім у 1928 г.;

2) лісты фундаўтваральніка да сям'і за 1930–1935 гг., а таксама запіска да сям'і, адпраўленая з турмы на Лукішках 1922 г.;

3) матэрыялы біяграфічнага і асабістага характару;

4) калекцыйныя матэрыялы (пераважна кнігі Якуба Коласа з дароўнымі надпісамі аўтара М. Гарэцкаму).

У 1977 г. Г. Гарэцкая перадала ў аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі дадатковыя матэрыялы з архіва бацькі. Паколькі на момант іх перадачы набытыя раней дакументы былі апрацаваны, новыя паступленні увайшлі ў вопіс № 2 фонду 7, які ўключае 66 адзінак захоўвання за 1911–1977 гг. Некаторыя з іх сталі дапаўненнем да дакументаў вопісу № 1, у прыватнасці, матэрыялы да «Камароўскай хронікі» (чарнавыя накіды і інш.). Акрамя таго, у вопіс увайшлі аповесць «Ціхая плынь», п'есы «Антон», «Мутэрка», «Жартаўлівы Пісарэвіч», чарнавыя накіды зборніка абразкоў «Скарбы жыцця» і інш. У склад вопісу ўключаны таксама лісты М. Гарэцкага да жонкі, дакументы, якія адклаліся ў працэсе педагагічнай дзейнасці фундаўтваральніка, фотаздымкі М. Гарэцкага 1911–1935 гг. У невялікай колькасці прадстаўлены матэрыялы пра М. Гарэцкага (рэцэнзія літкансультанта Дзяржвыдата Ільінскага на аповесць «Віленскія ўспаміны»), матэрыялы бытавога характару (сярод іх – пратакол вобыску ў кватэры М. Гарэцкага ад 4 лістапада 1937 г.).

Прадстаўлены ў вопісе (галоўным чынам друкаванымі выданнямі) матэрыялы жонкі фундаўтваральніка Л. Чарняўскай – беларускай пісьменніцы, перакладчыцы, педагога, аўтара твораў для дзяцей. Сярод іх – два выданні кнігі «Родны край: другая пасля лемантара кніга для чытання» (1919, 1921), кнігі прозы «Валуй – камісар часоў Кераншчыны», «Падарожніца», «Бяздзетуха», кнігі для дзяцей «Кот Знайдзён», «Лявонка». «Жук», скарочаны і перароблены варыянт няскончанай аповесці «Кутніца» і інш.

Сюды ж уваходзяць і матэрыялы іншых родных фондаўтваральніка: «Успаміны» Г. Гарэцкай, франтавыя лісты Леаніда Гарэцкага (сына пісьменніка) да бацькоў і родных.

У 2009 г. быў складзены вопіс № 3 фонду «Гарэцкі М. І.», у які увайшлі зробленыя Г. Гарэцкай страхавыя фотакопіі часткі творчых матэрыялаў пісьменніка (31 адз. зах.), арыгіналы якіх уключаны ў вопісы № 1–2.

Характэрная рыса архіва М. Гарэцкага – вялікая удзельная вага творчых матэрыялаў фондаўтваральніка, якія складаюць больш за дзве трэці адзінак захоўвання вопісу № 1 (43 адз. зах.) і каля паловы адзінак захоўвання вопісу № 2 (31 адз.зах.). Сярод іх сустракаюцца як чарнавікі, накіды таго ці іншага твора, так і дакументы, якія адносяцца да больш позняй стадыі работы аўтара над творам (чыставыя або набліжаныя да іх экзэмпляры, часцей за ўсё машынапісныя). Пры гэтым назіраецца наступная заканамернасць: творчая спадчына пісьменніка, якая захоўваецца ў архіве ў выглядзе чыставікоў і друкаваных дакументаў, як правіла, не мае больш ранніх варыянтаў і чарнавых адпаведнікаў. Дачка пісьменніка у згаданым апісанні архіва тлумачыць гэта тым, што М. Гарэцкі не меў звычкі пакідаць чарнавікі і іншыя дакументы, непатрэбныя яму для працы. У той жа час накіды і чарнавікі няскончаных і неапублікаваных пры жыцці аўтара твораў шырока прадстаўлены ў фондзе.

Іншая адметнасць творчай спадчыны М. Гарэцкага з яго асабістага архіва заключаецца ў тым, што многія дакументы, якія адносяцца да позняй стадыі работы над творам (чыставыя машынапісныя экзэмпляры і нават друкаваныя выданні), маюць выразны след аўтарскай перапрацоўкі.

Не менш важным, чым уласна склад фонду 7, з'яўляецца пытанне аб тым, наколькі поўна прадстаўлена ў ім архіўная спадчына пісьменніка. Г. Гарэцкая тлумачыць адсутнасць у архіве тых ці іншых дакументаў праверкамі падчас арыштаў 1922, 1930 і 1937 гг. Р. Гарэцкі сведчыць, што ў пратаколе вобыску, праведзенага падчас арышту 1937 г., ёсць адзнака аб тым, што была канфіскавана «личная переписка на 282 листах (подшитые в 5-ти сшитках)»¹.

Гэтага ўжо дастаткова, каб сцвярджаць, што ў склад фонду «Гарэцкі М. І.» увайшла далёка не ўся архіўная спадчына класіка беларускай літаратуры. Акрамя таго, і пасля 1977 г. частка архіўных дакументаў М. Гарэцкага працягвала заставацца ў Г. Гарэцкай. У складзеным ёй у 1981 г. і перададзеным у бібліятэку спісе «Архіў сям'і Максіма Гарэцкага» (захоўваецца ў справе фонду), акрамя дакументаў, перададзеных на захаванне ў ЦНБ НАН Беларусі, адзначаны і дакументы, якія ў фонд бібліятэкі не трапілі. Галоўным чынам гэта матэрыялы да біяграфіі М. Гарэцкага (даведкі, білеты аб членстве ў розных арганізацыях, фрагменты запісных кніжак, матэрыялы педагагічнай дзейнасці, запісы па мовазнаўстве, літаратуразнаўстве, гісторыі, а таксама друкаваныя дакументы).

Але, незважаючы на тое, што фонд 7 далёка не поўнаасцю акумуляе архіўную спадчыну М. Гарэцкага, ён з'яўляецца адной з самых важных крыніц звестак аб жыцці і дзейнасці выдатнага майстра літаратурнага слова. Нягледзячы на шэраг строгіх абмежаванняў у выкарыстанні, накладзеных у свой час Г. Гарэцкай, дакументы фонду неаднаразова выкарыстоўваліся для публікацыі твораў пісьменніка і пры падрыхтоўцы прац аб ім. Так, яны адыгралі немалую роль пры падрыхтоўцы чатырохтомнага збору твораў М. Гарэцкага², паспрыялі выданню зборнікаў твораў пісьменніка³, выданняў, прысвечаных яго жыццю і творчасці⁴. Копіі архіўных дакументаў выкарыстоўваліся таксама пры падрыхтоўцы некаторых тэматычных выставак.

Архіўны фонд асабістага паходжання «Гарэцкі Г. І.». Праз чвэрць стагоддзя пасля атрымання на захаванне архіўнай спадчыны М. Гарэцкага ЦНБ НАН Беларусі распачала камплектаванне дакументамі з асабістага архіва яго малодшага брата. Першыя з іх былі перададзены ў бібліятэку сынам Г. Гарэцкага, акадэмікам НАН Беларусі, доктарам геолога-мінэралагічных навук Радзімам Гарэцкім у 2002 г. У 2008–2011 гг. Р. Гарэцкі неаднаразова перадаваў у бібліятэку дадатковыя матэрыялы з архіва бацькі. Атрыманыя дакументы увайшлі ў склад фонду 54 «Гарэцкі Г. І.».

Навукова-тэхнічная апрацоўка архіўнай спадчыны Г. Гарэцкага распачалася ў канцы 2003 г. і працягваецца дагэтуль.

На сёння выканана навуковае апісанне каля 2500 адзінак захоўвання.

Большасць дакументаў архіва Г. Гарэцкага адносіцца да 1940–1980-х гг. Дакументаў 1920–1930-х гг. значна менш, да таго ж прысутнічаюць яны ў асноўным у выглядзе копій.

Па сваім складзе асабісты архіў Г. Гарэцкага неаднародны. Найбольш шматлікімі і значнымі з’яўляюцца наступныя групы дакументаў:

1) матэрыялы навукова-даследчай дзейнасці фондаўтваральніка: машынапісны экзэмпляр доктарскай дысертацыі «Неогеновые и четвертичные отложения района средней Камы между устьем Вишеры и городом Боровском», рукапісы артыкулаў і іншых навуковых прац;

2) матэрыялы інжынерна-геалагічнай дзейнасці: дзённікі экспедыцый Гідрапраекта (Усесаюзнага праектна-пошукавага і навукова-даследчага інстытута імя С. Я. Жука), у складзе якіх працаваў Г. Гарэцкі; геалагічныя карты, чарцяжы, схемы; геалагічныя журналы; матэрыялы інжынерна-геалагічных работ, у выкананні якіх прымаў удзел фондаўтваральнік, і інш.;

3) працы іншых вучоных, дасланыя Г. Гарэцкаму для азнамлення, рэцэнзій і інш.;

4) матэрыялы службовай і грамадскай дзейнасці: дакументы, якія сведчаць аб удзеле Г. Гарэцкага ў працы навукова-даследчых арганізацый СССР (Гідрапраекце, Савецкай секцыі міжнароднай арганізацыі па вывучэнні чацвярцёвага перыяду (INQUA), Усесаюзнага геалагічнага інстытута АН СССР, Камісіі па вывучэнні чацвярцёвага перыяду пры Секцыі навук аб зямлі АН СССР, Пастаяннай камісіі па чацвярцёвай сістэме пры Міжведамасным стратыграфічным камітэце СССР і інш.), а таксама дакументы аб працы вучонага ў Інстытуце геахіміі і геафізікі АН БССР на пасадзе загадчыка аддзела (пазней – лабараторыя) геалогіі і палеапатамалогіі антрапагену);

5) фотаздымкі;

6) перапіска. У сувязі з тым, што гэта найбольш шматлікая, прывабная для карыстальнікаў і, у параўнанні з іншымі, найбольш апрацаваная група дакументаў, на ёй варта спыніцца па-

драбязней. Перапіска ўключае ў сябе лісты, паштоўкі, тэлеграмы, адрасаваныя Г. Гарэцкаму рознымі асобамі, установамі і арганізацыямі, а таксама лісты самога фондаўтваральніка. Акрамя таго, сюды адносяцца лісты, адрасаваныя жонцы вучонага Ларысе Восіпаўне Гарэцкай, і, у значна меншай колькасці, перапіска іншых родных фондаўтваральніка і асоб, не звязаных з Г. Гарэцкім адносінамі роднасці.

Храналагічныя межы для акрэсленай групы дакументаў, якая пасля завяршэння навуковай апрацоўкі складаецца з больш як 950 адзінак захоўвання, – 1940–1994 гг. Характэрная рыса перапіскі Г. Гарэцкага – наяўнасць сярод карэспандэнтаў вялікай колькасці вучоных (пераважна геолагаў) з розных гарадоў СССР. Сярод іх – У. Багачоў, У. Грычук, В. Громаў, В. Ламакін, К. Маркаў, У. Сукачоў, П. Дарафееў і інш.

У ліку карэспандэнтаў прысутнічаюць таксама беларускія вучоныя-геолагі (Л. Вазнячук, Ф. Велічкewіч, Б. Гурскі і інш.), а таксама буйныя айчынныя вучоныя, не звязаныя з геалагічнай навукай (акадэмікі НАН Беларусі К. Буслаў, Ф. Вінакураў, М. Дарожкін, І. Ліштван, члены-карэспандэнты НАН Беларусі Ю. Альдэкоп, М. Ганчарык і інш.).

Значна меншую, у параўнанні з лістамі вучоных, частку эпістэлярыю можна кваліфікаваць як сяброўскую перапіску. Сюды адносяцца ў першую чаргу лісты да вучонага яго сяброў часоў навучання ў Горацкім каморніцка-агранамічным вучылішчы, Пятроўскай (Ціміразеўскай) сельскагаспадарчай акадэміі ў Маскве) і працы ў Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі ў Горках. Але і сярод іх найбольшую цікавасць выклікае перапіска з асобамі, якія пакінулі свой след у навуцы: доктарам геолога-мінералагічных навук Д. Пагуляевым, вучонымі ў галіне глебазнаўства П. Рагавым (акадэмік НАН Беларусі) і І. Плюсніным, акадэмікам Усесаюзнай акадэміі сельскагаспадарчых навук С. Каляснёвым, а таксама з аграномам А. Сухім – братам выдатнага авіяканструктара П. Сухога.

На працягу жыцця Г. Гарэцкі адчуваў велізарны інтарэс да культурнага жыцця Беларусі, меў стасункі з многімі пісьменнікамі, дзеячамі культуры і мастацтва, у тым ліку і праз перапіску.

Аднак эпiстальрый з архiва Г. Гарэцкага ў ЦНБ НАН Беларусi такiх лiстоў утрымлiвае няшмат. Сярод iх аўтараў можна адзначыць Уладзiмiра Дубоўку i Максiма Лужанiна. Асобна ў гэтым шэрагу стаiць перапiска Г. Гарэцкага з Якубам Коласам. Хоць арыгiналы лiстоў апошняга засталiся па-за межами архiва, аднак у фондзе захоўваюцца зробленыя Г. Гарэцкiм у 1967 г. копii двух лiстоў паэта, датаваных 1947 г., у якiх Я. Колас паведамляе аб высылцы сям'i Гарэцкiх экзэмпляра паэмы «Рыбакова хата» i выказвае намер паспрыяць вяртанню беларускага геолога на радзiму.

Нельга недаацэньваць тую ролю, якую адыгрываюць у эпiстальным раздзеле фонду лiсты, адрасаваныя жонцы фондаўтваральнiка Ларысе Восiпаўне, i яе ўласныя лiсты. Яны даюць пэўнае ўяўленне аб асаблiвасцях жыццёвага ўкладу сям'i Гарэцкiх, аб яе узаемадачыненьях з блiзкiмi, сябрами, знаёмымi⁵.

У адносна невялiкай колькасцi ў архiве прысутнiчаюць матэрыялы выяўленчага, калекцыйнага, маёмасна-гаспадарчага характару.

Заўважым, што склад фонду «Гарэцкi Г. I.» увесь час змяняецца. Акадэмік Р. Гарэцкi працягвае захоўваць у сябе дакументы з архiва бацькi, неабходныя яму для працы, таму паступленне iх у ЦНБ НАН Беларусi ажыццяўляецца паэтапна. Такiм чынам, у будучым папаўненне фонду новымi каштоўнымi дакументамi больш чым верагоднае.

Архiўная спадчына Г. Гарэцкага валодае пэўнай гiстарычнай i навуковай каштоўнасцю. Дакументы фонду 54 утрымлiваюць нямала звестак аб жыццi i дзейнасцi як самога фондаўтваральнiка, так i шэрагу вучоных i iншых вядомых асоб Беларусi i краiн былога СССР, а таксама аб дзейнасцi устаноў i арганiзацый, да якiх меў дачыненне Г. Гарэцкi.

З-за таго, што навукова-тэхнiчная апрацоўка дакументаў асабiстага архiва Г. Гарэцкага не скончана, доступ карыстальнiкаў да iх пакуль абмежаваны. У перспектыве дакументы фонду могуць быць карыснымi ў якасцi крынiцы навуковых i навукова-папулярных публiкацый, прысвечаных жыццю i дзейнасцi фондаўтваральнiка, а таксама iншых дзеячаў беларускай i савец-

кай навукі (перш за ўсё геалагічнай). Яны таксама маюць пэўную экспазіцыйную каштоўнасць і могуць выкарыстоўвацца пры арганізацыі разнастайных выставак. У 2010 г. частка дакументаў з архіва вучонага была скарыстана пры падрыхтоўцы выстаўкі «Са слаўнага роду Гарэцкіх», прысвечанай 110-годдзю з дня нараджэння вучонага.

---

¹ Гарэцкі Р. Г. Ахвярую сваім «я»... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мінск, 1998. С. 53.

² Гарэцкі М. І. Збор твораў : у 4 т. Мінск, 1984–1986. Т. 1–4.

³ Гарэцкі М. І. Прысады жыцця : апавяданні, аповесці. Мінск, 2003; Гарэцкі М. І. Творы. Мінск, 1990; Гарэцкі М. І. Творы : апавяданні, аповесці. Мінск, 1998.

⁴ Дасаева Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. Мінск, 1993.

⁵ Больш падрабязна пра эпістальную частку асабістага архіва Г. Гарэцкага гл.: Свякла В. В. Дакументы эпістальнага характару з рукапіснага архіва Г. І. Гарэцкага ў фондзе аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі // Библиотеки в информационном пространстве: синтез традиций и инноваций : материалы междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и спец., Минск, 12 сентября 2007 г. Минск, 2007. С. 244–250.

Н. М. СЛУКА

ЧАСОПІСЫ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫЎ Ў ЛАТВІЎ Ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД (НА АСНОВЕ ФОНДАЎ АДДЗЕЛА РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦНБ НАН БЕЛАРУСІ)*

У міжваенны перыяд на тэрыторыі Латвійскай рэспублікі пражывала прыблізна 36 тысяч беларусаў¹ – дастаткова вялікая суполка, якая з’яўлялася адной з нацыянальных меншасцяў і адстойвала свае правы ўдзельнічаць у грамадскім жыцці краіны і атрымліваць адукацыю на роднай мове.

---

* Новая рэдакцыя. Впершыю раз опублікавана: Слука Н. М. Часопісы беларускай эміграцыі ў Латвіі ў міжваенны перыяд (на аснове фондаў аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі. Мінск, 2013. Вып. 15. С. 189–194.